

**BALATIK:
Katutubong Bituin ng mga Pilipino**

Dante L. Ambrosio

ABSTRACT

Various Philippine cultures have long ago formed their own map of the sky by organizing the stars into constellations. They have, thus, claimed the sky as their own and put their own distinctive marks on it. As they made the sky part of their culture, it in turn, influenced the way they think, act and live. Though the colonial interlude brought changes to Philippine cultures, their high regard for the sky and the stars remained, reinforced and enriched by colonial experience.

Balatik and Moroporo are two of the more prominent star groups in the Philippine sky. Philippine cultures have myths that explain the presence of these stars in the sky and their functions in their lives. They consult them as they go on with their everyday lives as in determining the propitious times for planting, fishing and hunting. Together with the sun and the moon, the stars serve as symbols for ideals and values that these cultures hold on to.

Kapag tumingala sa langit ang mga sinaunang Pilipino, hindi lamang basta langit ang kanilang nakikita. Nakikita nila ang sariling kabihasanan dito, lalo't mga bituin ang pag-uusapan. Gaya ng ibang kultura, itinatak nila sa langit ang kanilang kakanyahan. Inangkin din nila ang langit. Naging isang saligan ito ng kanilang pag-iisip, pagkilos at pamumuhay. May nabuo silang sariling kabang-yaman ng mga pananaw, paniniwala, kaalaman at kaugalian kaugnay ng kalangitan.

Sa maagang bahagi ng buhay ng tao, nakilala nila ang mga biyaya at pinsalang hatid ng langit bilang bahagi ng likas na

kapaligiran. Dito sa langit nasilayan nila ang araw, buwan at bituin na nagbigay ng liwanag at rikit sa sanlibutan, araw man o gabi. Sumunod at sumabay ang indayog ng kanilang buhay sa ritmo ng pagsikat at paglubog ng araw, sa tiyak at regular na pagpapalit ng mukha ng buwan, at sa panahunang paglitaw ng mga bituin.

Noon lamang 1982 ko natuklasan na may sariling bituin ang mga Pilipino. Noon ko nabasa ang kuwento ni *Magbangal* ng mga Bukidnon (Cole, 1956). Dati ko nang alam ang *Tatlong Maria*, *Supot ni Huday*, *Krus na Bituin* at *Koronang Tinik* ng mga Tagalog na itinuro sa akin ng lola ko. Ngunit mga bituing Kristiyano ito na hindi ko gaanong pinahalagahan. Pero nang mabatid ko ang mga bituin ng mga Teduray ng Cotabato na tinumbasan pa ni Schlegel noong 1987 ng mga pangalan mula sa modernong astronomiya, lalo kong natiyak: may sariling bituin ang mga Pilipino! Noon nabuhay ang aking interes sa katutubong kaalaman ukol sa kalangitan at sa impluwensya nito sa buhay ng tao. Tinatawag ngayon ang pag-aaral na ito na *etnoastronomiya*, ang pag-aaral ng kabihasan sa astronomiya.

Para sa historyador, may tanging kahalagahan ang ganitong pag-aaral. Bahagi ito ng pagsusuri sa katutubong pananaw sa mundo at sa batayan ng pag-iisip, pagkilos, at pamumuhay ng tao. Sa ibang salita, bahagi ito ng pag-aaral ng kakanyahan, kamalayan, kabihasan at kasaysayang Pilipino. Hindi lamang sa pagsilip sa dokumento o pagbasa sa materyal na artipak kundi sa paglirip din sa umiiral na pananaw, paniniwala, kaalaman at kaugalian mababanaagan ang prehispanikong nakalipas ng bansa. Sa ganitong pag-aaral, naidurugtong ang kasalukuyan sa nakaraan at nabibigyang kabuluhan ang pagbabagong hatid ng panahong kolonyal.

Naihahayag at napatitibay din ng pag-aaral ang batayang pagkakahawig at pagkakaisa ng katutubong kabihasan; naihahantad ang yaman habang naitatampok ang namumukod-tangi. Napapahalagahan sa kasaysayan ang mga grupong naisasantabi sa daloy ng pambansang kasaysayan. Nagmula sa hanay nila ang iba't

ibang larawan ng langit at ng mga bituin na nagpapamalas kung paano naging isang batayan ng kabihasnang Pilipino ang kalangitan.

Talampad ng mga Bituin

Isa ang bituin sa mga penomena sa langit na pinahalagahan ng mga Pilipino. Binuo nila ang mga talampad o konstelasyon ayon sa mga bagay na pinapahalagahan nila sa buhay. Nakita nila ang hugis ng mga bagay na ito sa mga bituin kaya mula sa lupa at dagat kanilang iniakyat ang mga ito sa langit. May mga paliwanag sa anyo ng mga mito na nagsasalaysay kung bakit napunta ang mga ito sa langit at kung bakit kumikilos ang tao ayon sa gabay ng mga ito. Habang itinatak nila ang sariling kabihasan sa langit, naimpluwensyahan naman nito ang kanilang pag-iisip at pagkilos sa lupa.

Hindi nagkakalayo ang tawag ng mga Pilipino sa bituin. *Bitúin* ang tawag dito sa Binukid, Manobo, Sambal, at Tagalog. *Bitúon* ito sa Aklanon, Bikol, Hiligaynon, Maguindanao, Samar-Leyte, at Sebu. *Bitúun* ito sa Kinamigin, Mansaka, Sama, Tagbanua, at Tausug. At *bitún* naman sa Caddang, Ibanag, Itawis, at Subanun. May naiba sa karamihan, gayunman. *Mamahí* ang tawag ng mga Sama ng Tawitawi sa bituin. *Magirim* at *panggasam* ito sa mga Mangyan at *talaw* naman sa Kordilyera (Reid 139; Yap 64). Sa mga Ilokano, *baggak* ang matulaing taguri rito.

Mauugat ang pagkakahawig ng tawag sa wikang proto-Austronesyano na lumaganap sa Pilipinas mula 3,000 BK at siyang pinagmulan ng mga wika sa kapuluan. Dito rin mauugat ang pinaghanguan ng tawag sa ilang mga talampad ng mga bituin: *balatik* (panghuli ng baboy damo), *bubu* (panghuli ng isda), *kupu* (paru-paro), *lepu* (baluktot o lumpo), *manak* (ibon), *niyu* (niyog), *puhun* (ikid), *pungul* (putol), *rara* (pula), at *timbang* (pantay) (Blust, *Etymologies I*; Dempwolff).

Batay sa gamit sa pagkakaingin, mahihinuha ang katandaan ng mga katutubong bituin. Kabahagi nito ang mga sangguniang bituin na gamit sa pagtaya ng angkop na panahon sa bawat yugto sa

pagkakaingin. Iniulat ito nina Loarca noong 1582 at Plasencia noong 1589 nang banggitin nila ang Pleiades na senyal sa pagpapalit ng panahon at ng pagsisimula ng pagtatanim (Loarca 165; Plasencia 186). Ipinahihiwatig din ang katandaang ito ng pangyayaring halos iisa ang mga sangguniang bituin sa pagkakaingin sa buong kapuluan. Isinama rin nina San Buenaventura, San Antonio, Mentrída, at Lisboa sa tinipon nilang mga bokabularyo noong siglo 17 ang mga dinatnan nilang talampad ng mga bituin ng mga Tagalog, Hiligaynon at Bikolano.

Noong siglo 20, dumami ang mga pag-aaral sa mga grupong etniko. Kabilang sa mga iniulat ng mga nanaliksik ang mga talampad ng mga bituin. Kinilala ni Revel ang may 24 na talampad ng mga Palawan ng Palawan (217-218). Tinukoy nina Matuan at Schlegel ang anim na konstelasyon na gamit sa pagkakaingin ng mga Maranao ng Lanao at ng mga Teduray ng Cotabato (Matuan, 93-94; Schlegel 16-20). Natuklasan ni Casiño ang 16 na bituin ng mga Jama Mapun ng Tawi-tawi (16-18). Sa panimula kong pananaliksik sa mga Sama ng Tawi-tawi, nakilala ko ang mahigit 15 nilang bituin bagaman mahigit 60 ang pangalang nakalap ko. May iba-iba kasing tawag sa isang grupo ng mga bituin ang mga Sama, Tausug, Tagalog at Bisaya na namumuhay sa arkipelago (Ambrosio, 2000 43-64).

Bagaman nag-ulat din ng mga bituin ang ibang mananaliksik, hindi naman nila kinilala ito ayon sa tawag ng modernong astronomiya. Binanggit ni Frake ang pitong asterismong gamit ng mga Sindangan Subanen sa kanilang pagkakaingin (80). Ikinuwento ni Cole sa kanyang isinulat noong 1956 ang walong talampad ng Bukidnon (124-125). Pinangalanan ni Magos ang anim na konstelasyon mula Antique (86). Habang iniulat ni Kasberg na may 16 na konstelasyon ang mga Gubatnon Mangyan ng Mindoro bagaman hindi niya tinukoy kahit ang mga katutubong pangalan ng mga ito (68). Sa pag-uulat ni Lambrecht at ni Vanoverbergh hinggil sa mga ritwal at dasal ng mga Ifugao at Kankanaey ng Cordillera, natagpuan nila ang sampu o higit pang

mga dinadasalang bituin (Lambrecht: *Ritual 1* 112-113; Vanoverbergh, *Kankanaey* 90-91).

Balatik at Moroporo

Mula sa mga ulat may dalawang grupo ng mga bituin na malawak na kinikilala sa arkipelago—ang *Balatik* at *Moroporo*.

Bakit tampok sa kapuluan ang mga ito? Maraming dahilan. Una ang pagiging makatawag-pansin ng mga ito. Binubuo ng maraming maliliwanag na bituin ang Balatik na tinampukan ng tatlong magkahilera na pantay ang layo sa isa't isa. Ito ang Tatlong Maria o *Tres Marias* ng mga Tagalog at *Orion's Belt* ng modernong astronomiya. Ipinapahiwatig ng mga bituin ng Orion ang hugis ng patibong na balatik na malawak na ginagamit sa kapuluan.

Makatawag-pansin din ang Pleiades. Binubuo ito ng maliwanag na kumpol ng anim hanggang pitong bituin, katangiang hindi nakikita sa iba. Ito naman ang tinatawag na Supot ni Huday o Rosaryo ng mga Tagalog. *Mapulon* ang matandang tawag ni a rito samantalang kilala ito sa tawag na Moroporo o mga hawig na salita sa mga isla ng Bisaya at Mindanao.

Ikalawa ang estratehikong lokasyon ng mga bituing ito sa langit. Karaniwang nakikita ang mga ito sa lahat ng bahagi ng kapuluan sa gabi mula Oktubre hanggang Mayo. Sumisikat ang mga ito sa timog-silangan, dumaraan sa may tuktok at lumulubog sa hilagang-kanluran, halos sa mismong lugar na dinaraan ng araw at buwan. Dumaraan ang mga ito sa gitna ng langit sa mas mahabang panahon kung ihahambing sa iba na nasa dakong hilaga o timog ng langit.

Bunga ng lahat nang ito, kapwa nagagamit ang Balatik at Moroporo bilang pananda sa mga gawain, laluna sa pagkakaingin. Ito ang pinakamaahalagang dahilan ng malaganap na pagkilala sa Balatik at Moroporo sa buong kapuluan. Lumilitaw ang mga ito kasabay ng mga kalagayang angkop sa pagkakaingin. Buwan ng Nobyembre hanggang Disyembre pinipili ang lupang gagawing kaingin, nililinis ito mula Enero hanggang Pebrero, pinatutuyo ang

mga sukál sa kainitan ng Marso at Abril, at sinusunog sa kalagitnaan ng Abril, bago magtanim sa buwan ng Mayo sa pagpatak ng ulan. Sa pagtaya sa mga yugtong ito, ang nagbabagong posisyon ng Balatik at Moroporo sa pagkagat ng dilim ang sinusundan ng mga nagkakaingin.

Balatik

Sa ulat ni Plasencia noong 1589 binanggit ang Balatik bilang isa sa tatlong bituing Tagalog. Sa halip na Orion, sinabi niyang *Osa Mayor* (Ursa Major) ito (Plasencia 186:189). Pagkakamali itong iwinasto ng mga sumunod na nag-ulat. Kinilala nina Noceda at Sanlucar, San Antonio, at San Buenaventura ang Balatik bilang *ballesta*, isang uri ng patibong, at bilang talampad ng mga bituin, ang Tres Marias ng mga Espanyol (29; 29; 314). Sa mga Tagalog ng Tayabas, ang balatik ay isang “palakaya o paraya na panghuli o pamatay ng hayop sa pamamagitan ng umiigkas na bawig na may taglay na mga talim at may pakahit;” isa rin itong “kalipunan ng mga bituwir.” (Manuel, 55).

Sa mga Hiligaynon, sinabi ni Mentrída na katumbas ito ng *Astillejo* (45). Asterismo ng mga Espanyol ang astillejos na binubuo ng mga bituing Castor at Pollux ng Gemini (de la Cadena 63). Hindi malinaw kung si Mentrída ang batis ni Scott subalit sa kanyang isinulat noong 1994 sinabi nitong dalawang maliwanag na bituin ng Gemini ang Balatik ng mga Bisaya (124).

Higit sa tatlong bituin ng Orion ang bumubuo sa Balatik ayen sa itsura ng patibong na pinaghanguan ng tawag dito. Sa paglalarawan ni Scott, para itong pana na binubuo ng dalawang kahoy na ibinaon sa lupa sa anyong ekis bilang busog, may bagirig na bagting na kinakasahan ng palaso, at may salabid o harang na baging na nagpapaigkas sa palaso tungo sa anumang makasagi rito (*Barangay* 44).

Ayon naman kay Cole sa *Wild Tribes of Davao District, Mindanao*, tinatalian ng baging ang dulo ng isang puno o sanga

saka hinihila pababa para umigkas kapag kumawala. Pinanatili ito sa ganitong posisyon ng gatiyo---isang baging na nakaharang sa daan. Kumakawala ito minsang masagi ang gatiyo. Sa dulo ng puno o sanga nakaumang ang isang kawayang sibat o palaso na umiigkas minsang magalaw ang gatiyo (Cole, *Wild Tribes* 187).

Ang pagkakaiba ng mga uri ng balatik ang dahilan kung kaya magkaiba ang itsura ng Balatik sa langit. Hawig ang isang itsura sa inilarawan ni Scott. Binubuo ang busog ng mga bituing Rigel, Betelgeuse, Saiph at Bellatrix. Ang Orion's Belt sa gitna ang palaso samantalang ang Orion's Sword ang bagting ng pana. Hawig ang isa pang itsura sa inilarawan ni Cole: ang Orion's Belt ang palaso at ang Orion's Sword ang busog. Ito ang itsurang itinuro sa aklat ng nakapanayam kong Badjao sa Tawi-tawi at siyang pagkakarawan ni Revel sa *Binawagan magsasawad*, patibong at bituin ng mga Palawan ng Palawan (Revel 213).

May ibang tawag at kahulugan dito ang iba pang grupong etniko (Kahon 1). Sa mga Jama Mapun, *Batik* ito na nakaumang sa baboy (Casiño, 17). Bagaman iba ang tawag, patibong ding gaya ng balatik ang mga bituing *Balbalays* ng mga Ifugao at ang Binawagan magsasawad ng mga Palawan (Lambrecht, *Ritual VII* 14; Revel 213).

Mangangaso sa *Seretar* ng mga Teduray. Katawan nito ang Orion's Belt, kanang kamay ang Betelgeuse at kaliwang kamay ang Rigel. Itak nito na nasa suksukang yantok ang Orion's Sword (Schlegel 18). Mangangaso rin at magkakaingin si *Magbanga* ng mga Bukidnon. Bagaman hindi tinukoy ni Cole, maaaring mga bituin din ito ng Orion ayon sa pagkakarawan niya (*Bukidnon* 124). Bahagi ang dalawa ng mga sangguniang bituin ng mga Teduray at ng mga Bukidnon.

Iba naman ang itsura ng bituing ito sa mga Igorot at Ilokano ng hilagang Luzon. Ayon kay Scott, ginagamit ng mga Igorot na sanggunian sa pagtanim ang bituing *Gaganayan*. Tinukoy niyang Tres Marias ang *Gagan-ayan* (*warping frame*) ng mga Ilokano (Scott

KAHON 1: Katutubong Pangalan ng mga Bituin ng Orion

<i>Atlung Maria</i>	Kapampangan
<i>Balatic</i>	Magahat, Bilaan
<i>Balatik</i>	Bagobo, Tagalog, Maguindanao, Bikol, Antique
<i>Bayatik</i>	Mandaya
<i>Balbalays</i>	Mayawyaw Ifugao
<i>Batik</i>	Jara Mapun, Saraa
<i>Belatik</i>	Manobo
<i>Binabbais (Orion's Belt)</i>	Kankanay
<i>Binawagan magsasawa'</i> (Orion's Belt at Sword)	Palawan
<i>Bodays (Orion's Belt at Sword)</i>	Ibaloi
<i>Farrais</i>	Khinaang, Fontok
<i>Gaganayan</i>	Lokano/Igorot
<i>Gendaw belatik</i>	Subanen
<i>Lubang</i>	Bikol
<i>Magbangal</i>	Bukidnon
<i>Mbangal</i>	Maranao
<i>Seretar</i>	Teduray
<i>Tatlong Maria</i>	Tagalog
<i>Trismariiya</i>	Itbayater

Barangay 259, 281). *Trismariiya* ito sa mga Itbayaten ng Batanes at *Atlung Maria* naman sa mga Kapampangan (Lacsamana-Ambrosio; Yamada, 161).

Apat na bagay ang malinaw ukol sa Balatik: sinauna at prehispaniko ito bilang patibong at bituin; laganap ang pagkilala rito sa kapuluan bilang patibong at talampad; kaugnay ng pangangaso ang pagkakapangalan dito ngunit kaugnay naman ng pagtanim ang gamit nito; at, isa sa mga pangunahing sanggurian ito sa pagkakaingin. May isang panahon din na nagsilbi itong pananda sa ritwal ng pagsasakripisyo ng tao ng mga Bagobo (Cole *Wild Tribes* 114, 116).

Moroporo

Moroporo ang bituing pangalawang pinakakilala sa buong kapuluan. Ito ang Pleiades ng modernong astronomiya (Kahon 2). Ani Loarca, ibinabadya ng paglitaw nito ang unang buwan ng mga taga-Panay na tinatawag na *Ulalen*. Simula ito ng paghahanda ng lupa sa pagtanim. Hindi tinukoy ni Loarca sa kanyang sinulat noong 1582 ang panahon ng pagsikat at tawag ng mga taga-Panay sa bituing ito (165).

Si Scott noong 1994 ang nagwika na lumilitaw ang Pleiades sa buwan ng Hunyo at tinatawag ito na Moroporo, “*boiling lights*” o kawan ng mga ibon (123). Totoong sumisikat ito ng madaling araw ng Hunyo ngunit malinaw kay Loarca na sinusundan ang paglitaw nito ng mga yugto ng pagkakaingin. Hindi puwede, kung gayon, na Hunyo ang katumbas ng Ulalen dahil tag-ulan na, at hindi maaaring sundan ng paglilinis ng lupa at pagsusunog ng sukal.

Mas tama si Jocano na itumbas ang Ulalen sa buwan ng Enero (“Corn and Rice” 456-457). Una, umaayon ito sa pagsisimula ng tag-init na angkop sa pagkakasunud-sunod ng mga gawain sa humana binanggit ni Loarca. Ikalawa, mataas na sa silangan ang Pleiades pagkatatag ng dilim sa buwang ito at sinusundan ng tag-init na kailangan sa pagkakaingin. Ikatlo, buwan mismo ng Enero pumapatak ang *Ulalong* ng mga Sulod ng Panay na napag-alaman ni Jocano na nagsisimula ng pagkakaingin sa buwang ito.

Tama si Scott sa pagkilala sa Pleiades sa sinauna at katutubo nitong pangalan na Moroporo batay sa ulat ng mga paring Espanyol at sa tawag dito ng ibang grupong etniko. *Molopolo* ang sinaunang tawag dito ng mga Hiligaynon ng Panay (Mentrida 266). Moroporo ito sa mga Bikolano, ayon naman kay Lisboa (247). Buhay pa ang katawagang hawig dito sa ibang lugar sa Bisaya-Mindanao: *Murupuru* ito sa Antique at sa mga Tagbanua ng Palawan; *Molopolo* sa mga Bukidnon ng Bukidnon, *Mulupulu* sa mga Arumanen Manobo ng Cotabato at *Manapuru* sa mga Palawan ng Palawan (Fox 45; Cole *Bukidnons* 124; Magos 86; Maquiso 132; at Revel 215).

Sinabi ni Plasencia na kilala ng mga Tagalog ang “pitong maliliit na kambing” o *siete cabrillas* ng mga Espanyol. Tinutukoy niya rito ang Pleiades na aniya’y tinawag na *Mapolon* ng mga Tagalog. Batay sa pagkilalang ito kung kaya batid ng mga Tagalog ang pagpapalit ng panahon, ayon pa rin kay Plasencia. May pahiwatig dito na, gaya ng mga taga-Panay, ginamit din ng mga Tagalog ang Pleiades bilang pananda ng pagpapanahon at pagtatanim (Plasencia 136; Raventos at Gold 39).

Sinusugan ng mga unang bokabularyong Tagalog ang ginawang pagkilala ni Plasencia sa Pleiades. Tinukoy nina San Antonio at San Buenaventura ang *Mapolon* bilang Pleiades at kambing ng mga Espanyol (172; 130). *Mapolong* o *Polonpolon* ito kina Noceda at Sanlucar (201, 259). May 300 taon makaraan, iniulat ni Manuel na may bituing *Mapulon* ang mga Tagalog ng Tayabas. Sa kanyang paglalarawan, walang dudang ito rin ang *Mapolon* ng mga sinaunang Tagalog. Kilala rin ito ng mga Tagalog ng Laguna hanggang ngayon sa pangalang *Mapulong* (Manuel, 249; Jocano at Veloro 46).

Ilan lamang ang nagbigay ng kahulugan sa mga katutubong tawag sa Pleiades. Isang uri ng halaman sa mga Tagalog ang *molopolo*, ayon kina Noceda at Sanlucar. *Molopolo* rin ang tawag ng mga Bisaya sa halamang kabilang sa pamilyang *malvas* (mallow) gaya ng gumamela, ayon kay Encarnacion. “Boiling lights” o kawan ng ibon ang moroporo kay Scott samantalang kamote naman ang *manapuru* ng mga Palawan (Encarnacion 237; Noceda at Sanlucar 396; Revel 215; Scott *Barangay* 123). Iba-iba ang kahulugan ng mga katawagan bagaman may hawig ang pagkakasulat o pagbigkas.

Mahaba ang paliwanag ni Manuel sa *Mapulon* at *pulon* ng Tagalog Tayabas. Una, kinilala niya ito na “katipunan ng mga bituin na ang isa’y napapalibutan ng marami.” Ikalawa, idinagdag niya na “sa paghihinuso, (ito) ay isang kaliskis na nakukulong ng anim na kaliskis” sa paa ng manok na panabong. Ikatlo, ito ang maayos na pagkakasabid ng sinulid, pisi at iba pa (Manuel, 249, 295). Itong huli ay katulad ng kahulugan ng *pulun* na ikid o pulupot ni Serrano-Laktaw (1087).

KAHON 2: Katutubong Pangalan ng Pleiades

<i>Gendaw gubiyar</i>	Subanen
<i>Katanidin</i>	Agta ng Casiguran/Palanan
<i>Kufukufu</i>	Teduray
<i>Langaw</i>	Maguindanaw
<i>Madakel</i>	Maranaw
<i>Manapuru</i>	Palawan
<i>Mapolon</i>	Tagalog
<i>Marapuro</i>	Kanlurang Samar
<i>Maroprop</i>	Ilokano
<i>Molopolo</i>	Bisaya, Bukidnon, Hiligaynon
<i>Mopo</i>	Jama Mapun
<i>Moroporo</i>	Bikolano
<i>Mulupulu</i>	Arumanen Manobo
<i>Mupu</i>	Sama
<i>Murupuru</i>	Antique, Tagbanua
<i>Penikapan</i>	Manobo
<i>Rosaryo</i>	Tagalog
<i>Poyopoyo</i>	Mandaya
<i>Salibubu</i>	Kankanaey
<i>Salifuto</i>	Khiraang Fontok
<i>San Apon</i>	Ibaloi
<i>Supot ni Hudas</i>	Tagalog

Sa mga katutubong salaysay, madalas iugnay ang katutubong Pleiades sa dalawang kalapit na mga bituin—ang Hyades at ang Orion. Itong Hyades ang hugis-tatsulok na grupo ng mga bituin na nasa pagitan ng Pleiades at Orion. Bahagi ito ng konstelasyong Taurus, gaya ng Pleiades.

Ayon kay Cole, sa mga Bukidnon, ang Molopolo ang burol na pinapangasuhan ni Magbangal at *Baka* (Hyades) naman ang panga ng baboy damo na napatay niya (*Bukidnons* 124). Sa mga Teduray, mga langaw ang *Kufukufu* (Pleiades) na nagtipon sa *Baka* (Hyades), ang panga ng baboy damo na napatay ng mangangasong si Seretar

(Orion) (Schlegel 16-18). Sa mga Plawan, tumpok ng kamote ang Manapuru; panga at pangil ng baboy damo ang *Sangat at bjak* (Hyades) na kumain sa kamote at siya namang inumangan ng *Binawagan magsasawid* (Orion) (Revel 214). Sa mga Jama Mapun, baboy ang *Mopo*, patibong ang *Batik* at kanit hindi kinilala ni Casiño, malamang Hyades din ang *Sangat bawi*, ang panga ng baboy na aniya ay hugis-V (Casiño, 17).

Iisa ang larawan ng Hyades sa mga ito—panga ng baboy damo—samantalang iba-iba ang larawan ng Pleiades—burol, langaw, kamote at baboy. Sa pagkakarawan sa langit, masasabing mga bituin ng pangangaso ang katutubong Pleiades, Hyades at Orion.

Ilang bagay ang masasabi ukol sa Microporo: laganap sa kapuluan ang pagkilala rito; halos magkahawig ang katawagan dito laluna sa gitna at timog ng Pilipinas bagaman iba-iba ang kahulugan; panahong prehispaniko pa ito kilala ng ilang grupong etniko; at malinaw na may pagkakaugnay ang pangalan nito sa pangangaso at gamit sa pagkakaingin, gaya rin ng Balatik.

Iba pang Talampad

May iba pang mga talampad ng bituin na iniulat ng mga Espanyol sa mga tinipon nilang bokabularyo. Sinusugan o dinetalye ito ng mga sumunod na pag-uulat ng mga etnografo.

Tagalog. Kinilala ni Plasencia ang ikatlong bituin ng mga Tagalog—ang *Tala*, ang bituin sa umaga (186). Bandang siglo 18, may ilan pang bituing Tagalog ang idinagdag nina Noceda at Sanlucar. Kinilala nila ang ilan, ang iba ay hindi. Bukod sa Balatik, Mapolong, at Tala, tinukoy nila ang *Macapanis* (Bootes o Arcturus), *May carang* (bubong ng sakayan ang carang), *Hampil* (harang sa sakayan), *Camalyng* (Southern Cross), *Tanglao daga* (Venus), *Bulansaguan* at *Balais* (Noceda at Sanlucar 27, 29, 53, 79, 135, 197, 201, 316, 327).

Malaki ang naitulong ng mga tala ni Manuel sa paglilinaw sa kahulugan ng Mapulon. Ngunit siya man ay hindi kumilala sa ilang

bituing tinukoy niya. Dalawa sa mga bituin ng Tayabas ang dinatnan ng mga Espanyol—Balatik at Mapúlen. Bukod dito, binanggit ni Manuel ang *Talang Batugan* (*Tala sa unaga* o *Talang Bakero*), *Talang Bilaran*, *Bituing Bumbong* at *Krus na Bituin*. Sa kanyang paglalarawan, mahihinuha kung ano ang itsura at kung nasaan ang mga ito.

Maliwanag na bituing sumisikat sa madaling araw ang Talang Batugan. Tinawag itong batugar dahil malaki nga, mahina at bahagya naman itong kumilos. Binubuo ang Talang Bilaran ng apat na bituing kahigpay ng Mapulon samanta ang matatagpuan ang talampad ng Bituing Bumbong sa itaas ng Krus na Bituin (Manuel, 72, 357-358). Ayon kay Serrano-Laktaw, tala ng mga pastol ang *Talang Bakero* (1245).

Bisaya. May i ang mga bituing Bisaya na binanggit ang mga sinaunang paring Espanyol. Tinukoy ni Encarnacion na mga bituing Bisaya ang *Losong* (Ursa Major), *Alimango*, *Lobi* at Molopolc (11, 212, 222, 237). Ipinaliwanag ni Scott na puno ng niyog ang *lubi* at bayuhan ng palay ang *losong*; kinilala niya na Aries ang konstelasyong Alimango at Big Dipper ang *Losong* (*Barangay* 123-124). Lumilitaw na may nakakakilala pa sa *Losong* hanggang ngayon; itinuro ito sa akin ng isang kaibigang Samarnon.

Bikolano. May ilan ding bituing Bikolano na itinala si Lisboa. Bukod sa mga nabanggit nang Moroporo (Pleiades) at *Lubang* (Orion), inisa-isa niya ang mga sumusunod: *Macadadamlag* (Venus), *Paglong* (Southern Cross), *Pogot* (ginagamit na senyal sa pangingsida at ng bagyo), *Saug* (apat na bituing kuwadrado na senyal ng hatinggabi) at *Torning* (tatlong bituing senyal ng bagyo kung nasa tuktok sa gabi) (239, 247, 258, 269, 289, 407, 550).

Ilokano. Tatlong bituin ang natagpuan ko kay Carro para sa mga Ilokano: *Gagan-áyan* (Orion), *Miaropróp* (Pleiades) at *Súnay* (Southern Cross at Northern Cross) (Vanoverbergh *English-Iloko Thesaurus* 199, 207, 224, 288).

Gaya nang nabanggit, maraming tinukoy na bituin ng ibang grupong etniko ang mga mananaliksik ng siglo 20. Sa pagkakataong

ito, kinilala ng ilan ang mga ito ayon sa tawag ng modernong astronomiya, isinalaysay ang mga mitong kaugnay ng mga bituin at tinukoy ang tiyak na pagkakaugnay nito sa mga gawain laluna sa pagkakaingin.

Teduray. Anim na bituin ang tinukoy ni Schlegel na katulong ng mga Teduray sa pagtanim (16-21). Isinalaysay ni Schlegel ang mito ng pagkakaingin ukol dito, bagaman nabanggit sa unahan na sangkot din ang tatlo rito sa mito ng pangangaso.

Sa mito ng mga Teduray, *Fegeferafad* (bahagi ng Canis Major, Canis Minor at Gemini) ang palayaw ni *Keluguy*, amain ng magpipinsang *Kufukufu* (Pleiades), *Baka* (Hyades) at *Seretar* (Orion). Sa langit, tao ang hugis nito na ang ulo (*Procyon*) ay may bandana at may pakpak ng manok (*Gomeisa*), sagisag ng katapangan. Nasa konstelasyong Canis Minor ang dalawang bituin. Kaliwang kamay ni Fegeferafad ang mga bituin ng Canis Major (*Sirius* at *Murzim*) at kanang kamay naman ang mga bituin ng Gemini (*Castor* at *Pollux*).

Mag-asawa naman sina *Singkad* (bahagi ng Aquila) at *Kenogon* (Delphinus). Amain din ng mga magpipinsan si Singkad. Suklay ni Kenogon ang pinakamalabong bituin nito na malapit kay Singkad. Ang dalawang talampad na ito ang inaabangan sa madaling-araw habang ang unang apat ang sinusundan sa gabi ng mga Teduray para sa mga yugto ng kanilang pagkakaingin.

Sa kanilang mito, pinamunuan ni *Lagey Lingkuwus* ang mga Teduray patungo sa *inged Tulus*, ang lugar ng Dakilang Diwata, para dito na manirahan. Batid niya na lilikha muli si *Tulus* ng mga bagong Teduray para mangalaga sa gubat. Para hindi mahirapan ang mga ito sa pagkakaingin, pinakiusapan niya ang anim na pinamunuan ni Fegeferafad na magpaiwan sa langit upang magsilbing panandarag bituin sa pagtanim. Pumayag naman ang anim.

Bukidnon. Siyam na talampad ang itinuro kay Cole ng kanyang kapanayam noong ika-pito ng gabi hanggang madaling araw ng Pebrero 1910: *Magbungal*, *Balokau*, *Baku*, *Molopolo*, *Ta-on*, *Sogoi-a-ton*, *Malala*, *Ti-ok* at *Taku*. (*Bukidnons* 123-125). Sa petsang ito,

walang dudang kabilang dito ang mga bituing Pleiades, Orion, Aquila at iba pang natukoy na. Malamang na Pleiades ang Molopolo, Orion ang Magbangal at Hyades ang Baka ayon sa pagkakalarawan sa mga ito.

Parang tabo ang Magbangal na nasa taas na 45° sa timog ng silangan nang ituro kay Cole. Natirang kamay ni Magbangal ang *Balokau*, ang mga bituing nakahanay saibaba ng Magbangal. Tatsulok ang hugis ng Baka, ang panga ng baboy damo na napatay ni Magbangal. Lampas sa tuktok at parang maliit na tabo ang Molopolo, ang burol na pinangangasuhan ni Magbangal. Sa madaling araw naman nakita ang hugis-L na *Ta-on*, ang palakol ni Magbangal, gayundin ang *Sogob-a-ton* na isa namang kawayang pingga. Pabilog ang *Ti-ok*, ang alagang butiki ni Magbangal, samantalang itak naman niya ang *Malala*. *Taku* ang tawag sa tala sa gabi. Magnanakaw ang ibig sabihin nito—dahil sa nawawala ito (lumulubog) minsang lumitaw ang ibang mga bituin.

Dating makapangyarihang tao si Magbangal sa kuwento ng mga Bukidnon. Nang pumunta siya sa kanyang kaingin, binilinan niya ang asawa na manatili sa bahay at huwag siyang susundan sa kanyang trabaho. Ngunit inusyoso pa rin siya ng kanyang asawa. Narinig nito na bumabagsak ang mga puno, tandang naglilinis na ng lupa si Magbangal. Ngunit nang silipin niya si Magbangal, nakita niyang natutulog ito. Palakol at itak lamang ang kusang nagpuputol sa mga puno. Noon niya natiyak na makapangyarihan si Magbangal. Noon din bumagsak at pinutol ng palakol ang kamay ni Magbangal. Sa galit, inutusan nito ang asawa na magtungo sa ilog para maging isda. Pumunta naman sa langit si Magbangal upang magsilbing sangguniang bituin sa pagkakaingin ng mga Bukidnon.

Jama Mapun (Mapun, Tawi-tawi). May 16 na bituing nakalap si Casiño sa Mapun, Tawi-tawi ngunit hindi niya kinilala ito lahat (16-19).

Panghuli ng isda ang *bobo*. Kawayang kahon ito na may tali para maiahon sa pagkakalubog sa pangisdaan. Hawig ito sa Big

Dipper na tinawag na *Bobo* ng mga Jama Mapun. Laganap ang palakaya at katawagang ito sa kapuluhan at bahagi ng listahan ng mga salitang proto-Austronesyano ni Dempwolff.

Bitag ang *Batik* (Orion's Belt) na nakaumang sa baboy na *Mopo* (Pleiades). Sa palagay ni Casiño, preislamiko ang Mopo. Bawal kasi ang pagkain ng baboy sa mga Muslim, kaya maaaring preislamiko ng Jama Mapun ang nagpangalan dito. Ginagamit na senyal ang Mopo sa pagtanya sa simula ng pagtanim. Botete naman ang *Bunta* (Southern Cross) na sinisibat ng *Anak Daru* (Alpha at Beta Centauri), dalawang mangingisdang sakay ng bangka. Tagahimatong ng hangin ang *Niyu-niyu* (puno ng niyog) at ng direksyon ang *Sibilut* (Polaris). Tatlong bituing magkakatabi ang *Tanggong* (bahagi ng Aquila) na binubuo ng *Tohng*, *Masikla* at *Mayuyu*. Bagaman nakaugnay sa pangangasda at pangangaso ang mga bituin ng Jama Mapun, sa pagtanim ng palay nakaugnay ang *Tanggung*. Bukod sa pagiging senyal sa pagtanim, ito rin ang nagpapaliwanag kung bakit kailangang magtanim ng mga tao.

Sa mito, mag-asawa sina Tohng, Masikla at Mayuyu. Minsan nagluto ng mga dahon ng damo si Masikla. Binilinan niya si Mayuyu na bantayan ang niluluto habang naghahanap siya ng mauulam sa baybay-dagat. Sinabihan din niya ito na huwag bubuksan ang palayok hangga't hindi siya bumabalik. Ngunit binuksan din ni Mayuyu ang palayok. Nakita niyang kalahating damo at kalahating kanin ang laman nito. Pagbalik ni Masikla natuklasan niya ang pagsuway ni Mayuyu. Aniya, dahil sa ginawa ni Mayuyu, kailangang maghirap muna sa pagtanim ang mga tao bago sila makakain. Kung hindi sumuway si Mayuyu, sana'y puwede nang lutuin ng mga tao ang damo.

Sa isa namang pagkakataon, nagtungo si Tohng sa kanyang kaingin. Gaya nang kuwento ni Magbangal ng mga Bukidnon, sinundan ni Mayuyu ang asawa. Nakita niyang tumutugtog lamang ng plawta si Tohng habang nagpuputol nang kusa ng mga puno at damo ang palakol at itak niya. Lumantad si Mayuyu at kinastigo si

Tohng sa pagiging tamad. Bumagsak sa lupa ang palakol at itak at hindi na nagtrabaho ang mga ito. Nagalit si Tohng at sinabi na kung hindi siya nanubok, hindi na sana kaingangang magtrabaho pa ng mga tao. Dahil dito iniwan nina Tohng at Masikla si Mayuyu para pumunta sa langit. Sinundan pa rin sila ni Mayuyu. Naging talampad ng Tanggong ang tatlo at naging pananda sa paghahanda ng huma.

Hindi nalalayo itong huli sa kuwento sa akin ni Hadji Hamad Putal ng Tungkallang, Sanga-Sanga, Tawi-tawi ukol sa bituing *Paliyama* (Aquila) ng mga Sama at sa isinalaysay ni Matuan ukol sa bituing *Dalomampao* (Aquila) ng mga Maranao (95).

May iba pang bituin ang mga Jama Mapun na hindi kinilala ni Casiño: *Sangat bawi* na maaaring panga ng baboy damo (Hyades), *Kababasan* (tala sa umaga), *Bintang Gauk* (tala sa gabi), *Tendak* (isda), *Kabaw* (alimasag), *Niyu-niyu punggul* (putol na puno ng niyog), *Lumba-lumba* (dolphin), at *Manuk* (ibon).

Bukod sa mga nabanggit ni Casiño, may iba pang tawag sa mga bituin ang nakalap ko sa aking pananaliksik sa Tawi-tawi. Lamang, naghalo na ang mga karawagang Sama at Tausug.

Ang mga bituin sa Kahon 3 ang karaniwang narinig ko sa iba't ibang isla ng Tawi-tawi. Hawig ang mga ito sa mga bituin ng mga Jama Mapun yamang kabilang naman sila sa grupong Sama gaya ng mga Badjao. Mga isla ang kahulugan ng *Mupu*. Isang bituin lamang (Alpha Centauri) ang *Anakdatu* habang ang katabi ni to ay tinawag na *Sahapang* (Beta Centauri). Pareho pa rin ang larawan sa binanggit ni Casiño: sinisibat ng Anakdatu ang *Buntal* (bctete; Southern Cross) sa pamamagitan ng *Sahapang*, sibat na may tatlong talim. *Paliyama* ang tawag ng mga Sama sa Tanggong, *Salokah* (Scorpius) sa Niyu-niyu at *Mamahi Utara* sa *Sibilut*.

Marami pang mga bituin ang nabanggit ngunit hindi naman naituro sa akin. Kabilang dito ang *Abay kohap*, *Anting-anting*, *Easih*, *Bituin masawa*, *Bongsod*, *Duga-duga*, *Juhara*, *Kababbasan*, *Kababbasan madusta*, *Kalitan*, *Krus na Mulaki*, *Krus na Maliit*,

KAHON 3: Mga Bituin ng Tawi-tawi

Anakdatu (mangingisda; Alpha Centauri),
Basung (Hyades),
Batik (bitag o patibong; Orion's Belt and Sword),
Bubu (panghuli ng isda; Big Dipper),
Buntal (botete; Southern Cross),
Lakag o Maga (Tala sa Umaga; Jupiter o Venus),
Mamahi Uttara (Polaris),
Mupu o Papu (mga isla; Pleiades),
Naga (ahas o dragon; Milky Way),
Paliyama (maligai, "bahay ni Tuhan;" Tarazed, Altair,
 Alschain ng Aquila),
Sahapang (sibat na may tatlong talim; Beta Centauri),
Salokah (puno ng niyog; Scorpius),
Sangkap-sangkap (paet; Alpha, Beta at Theta Lyrae),
Soka punggul (bulto ng puno ng niyog; bahagi ng Grus),
Tunggal Bahangi (Tala sa Gabi; Jupiter o Venus)

Malala, Mamahi Kagang, Mamahi Magrib, Mamahi Pagi, Mamahi Satan, Mamahi Sumping, Manuk, Ngamias, Sowk, Tagoh, Takaw kapog, Tanggong, Timbangan, Tohng.

Palawan (Palawan). Bunga ng mahigit 20 taong pakikisalamuha sa mga Palawan, maraming talampad ng mga bituin, kasama ang mito at gamit ng mga ito, ang nakalap ni Revel (206-284). May 24 lahat ito. Pansining bahagi ng kapaligiran at gawaing pandagat, panggubat at pambukid ang mga bagay na itinatak ng mga Palawan sa langit. Hawig ang mga bituin ng pangangaso ng mga Palawan sa mga bituin ng mga Teduray at Bukidnon samantalang hawig naman ang mga bituin nito sa mangingisda sa mga bituin ng mga Sama.

Sa lahat, higit na komprehensibo ang ginawang pagtalakay ni Revel sa mga bituing katutubo. Lamang, nasa wikang Pranses ang kabuuan ng kanyang ulat at baha-bahagi lamang ang nasumpungan kong nasa wikang Inggles para makapag-ulat dito nang mahabaha.

KAHON 4: Mga Bituin ng Palawan

- Anak Datuq* (Saturn at Jupiter), *Antatalaq/Buntatalaq* (Venus),
Asak (Cor Caroli),
Binawagan magakas (bitag sa baboy damo; bahagi ng Canis Major),
Binawagan magsasawad (bitag sa baboy damo; Orion's Belt and Sword),
Bulalaw + pagqjung ja (lalagyan ng tubig; bahagi ng Lyra at Hercules),
Bungsud + Magipag (punso o isang pares ng hipag at bilas; bahagi ng Perseus),
Buntal + tatarin at rampulung (bolete at sahapang; Southern Cross at bahagi ng Centaurus),
Duruj (manok; bahagi ng Gemini),
Gubang ni Asak + salanaqan ja (bangka ni Asak at sibat; Ursa Major at Cor Caroli),
Inaq + alad ja (manok at pakpak; bahagi ng Auriga),
Lakut at paraj (lalagyan ng buto o butil; Coupe),
Lakut at sanglij (lalagyang may kamote; Corona Borealis),
Manapuru (tumpok ng kamote o lambat ni Bihang; Pleiades),
Njug + wasaj (puno ng niyog at hawakar ng palakol; bahagi ng Scorpius),
Pungur (bahagi ng Ophiuchus), *Funggur + Sawa* (puno at sawa; bahagi ng Serpens),
Sagab (lalagyan ng tubig; bahagi ng Aquila), *Salangan* (bahagi ng Perseus),
Sangat at bjak (panga at pangil ng baboy damo; Hyades),
Sjud ni Bihang (lambat ni Bihang),
Taktampinak ni Asak (lalagyan ng tabako ni Asak; bahagi ng Pegasus),
Taktampinak at magkapuqun (Libra), *Tarung* (pingga; Delphinus),

Bagobo. May tinukoy si Cole na apat na talampad ng mga bituin ng mga Bagobo ng kanlurang Golpo ng Davao: Balatik, *Marara*, *Mamari*, *Bwaya*. Hindi niya kinilala ang mga ito bagaman inilarawan at binanggit niya kung kailan makikita. Lumilitaw ang Marara sa buwan ng Abril. Ibinabadya ng pagsikat nito ang simula ng pagtatanim. Sa kuwentong Bagobo, tao ang Marara na may isang kamay at isang paa lamang. Naghahatid ito ng maulap na panahon sa oras ng pagtatanim para hindi makita ang kapansanan nito. Kasunod nitong sumisikat sa huling bahagi ng Hunyo ang mga bituing Mamari at Bwaya (*Wild Tribes* 62,86,108). Mula Orion hanggang Scorpius ang mga bituing tinutukoy rito bagaman hindi tiyak kung alin ang bumubuo sa bawat talampad.

Kordilyera. Maraming grupong etniko sa Kordilyera kaya may iba't ibang katawagan din sa mga bituin. Ngunit dahil sa heograpikong pagkakahiwalay nila, malaki ang pagkakaiba sa mga katawagan kahit sa loob ng isang grupong etniko. Karaniwang nakuha ng mga nag-aral ang mga tawag sa mga bituin sa mga dasal.

Binanggit ni Vanoverbergh na kasama sa mga dasal ng mga Kankanacy ang Corona Borealis at Aquarius ngunit hindi niya tinukoy kung iba pa ito sa mga natukoy niyang katawagan sa Kahon 5. Pansining magkaiba ang *Batakagan* ng Ibaloi (Cassiopeia) at *Kankanay* (Venus), gayundin ang kanilang *Salabobo* (Hyades sa Ibaloi) at *Salibubu* (Pleiades sa Kankanacy). Gaya ni Moss, nakuha ni Vanoverbergh ang mga katawagan ito sa mga dasal (Moss 234). Binanggit ang *Sipat* at *Tudong* sa mga dasal ng pag-aalay ng manok para sa isang hindi makapagpigil sa pag-ihing seremonya ng *kentan*, kung kailan binebendisyonan ang mga punlang palay para sa paglilipat. Binabanggit din ang Salibubu, *Binabbais* at Aquarius sa dasal ng pag-aalay ng manok (Vanoverbergh, "Kankanacy Religion" 90-91).

Ilan pang bituin ng mga grupong etniko ang matutunghayan sa Kahon 6. Gaya nang makikita, binubuo rin ang mga ito ng mga nabanggit nang bituin.

KAHON 5: Mga Bituin ng Kordilyera

Ibaloi (Moss 234)

Balikongkong (karit ng Leo), *Batakagan* (maliliwanag na bituin ng Cassiopea),

Bodays (Orion's Belt at Sword), *Koro* (krus sa Canis Major),

Mamawas (Venus o Jupiter bilarag ta a sa umaga),

Mauwa Balaya (irmang pabilog na bituin sa Auriga),

Pangal (tatsulok sa Lyra, kasama ang Vega), *Salabobo* (Hyades),

San apon (Pleiades),

Tachong (ulo at katawan ng Scorpius), *Tado* (dalawang panturo

ng Little Dipper at Polaris),

Wadwadan (bahagi ng Bootes kung saan nasa gitna ang

Arcturus),

Kankanaey (Vanoverbergh, *Kankanaey Religion*: 90-91)

Aggiwánas (Milky Way), *Balangay* o *Kinamélig* (Ursa Major),

Batakágan (Venus o tala sa umaga), *Binabbái* (Orion's Belt),

Dopó, *Keimá*,

Kinallaúb (Coma Berenices), *Laská*, *Li'vliu*, *Pinadángá*

(Hyades), *Singbat*,

Salibúbu (Pleiades), *Sipát* (Dolphin), *Tákang*, *Tikém*

(Sagittarius),

Tudóng (bahagi ng Andromeda, Pisces, Triangulum at Aries),

Uling, *Wáyét*

Khinaang Fontoc (Nolasco 7-8)

Farráis (bahagi ng Orion), *Farrangay* (bahagi ng Ursa Major),

Salifuto (bahagi ng Pleiades)

Mayawyaw Ifugao (Lambrech *Ritual I* 113)

Aggiwána (Sirius), *Balbaláys* (5 bituin sa hawakan ng Big

Dipper), *Ili'han*,

Nachalipo'pong (nakatipon na parang bola), *Nahiki'hig*, *Ni'pngot*

(korona),

Palpálo, *Pawit* (Venus), *Pumi'nal*, *Tumi'gan*

KAHON 6: Ilan pang Talampad ng mga Bituin

Antique (Magos, 86)

Balatik (siyam na bituin), *Kalamaganon* (pitong bituin),
Krus (pitong bituin), *Mag-asawa* (dalawang bituin),
Murupuru (limang bituin), *Tulughapuror*. (tatlong bituin)

Itbayat (Yamada, 161)

Kalaanaw (Tala sa umaga), *Narachid* (Great Dipper o Little Dipper),
Nasayriñ (parang kalawit; malapit sa Narachid),
Pasdepen nu sumuxu (Tala sa gabi).
Tayaaru (pitong tatsulok na bituin),
Tinankukurus a' al'ket (Southern Cross),
Tinankukurus a' ra'kux (Southern Cross),
Trismariya (tatlong bituin; Orion's Belt)

Maguindanao (Sullivan)

Baka (Taurus), *Baiatik o Giubal* (Orion) *Biduk* (Ursa Major),
Bituin Utala (Pole Star), *Kalani* (Venus), *Langaw* (Pleiades),
Lalan na Langaw (Milky Way), *Makabanges*

Manobo (Hires and Headland, 69-70)

Belatik (Orion), *Bau* (panghuli ng sda, Delphinus),
Givang (Sirius at Murzim ng Canis Major),
Lepu (baling buto; Altair, Alschain, Tarazed ng Aquila),
Merara (Procyon ng Canis Minor), *Penikapan* (Pleiades)

Maranao (Matuan, 93-94; McKaughan and Macaraya)

Anak o Karani (Delphinus), *Baka*, *Dioang*, *Leya* (Sagitta),
Lepo, *Maboo*, *Madakel* (Pleiades), *Marok* (Sirius, Murzim,
 Procyon, Epsilon Carinae),
Mbangal (Orion), *Dalomampao* (tatlong bituin ng Aquila),
Makabanges (Tala sa umaga)

Subanen (Frake 80)

Balansaan (basket), *Gendaw belatik* (Orion),
Gendaw glai (lalake),
Gendaw glibun (babae), *Gendaw gubiyán* (karnotehan; Pleiades),
Gendaw kulan, *Gendaw parang* (kugon), *Gendaw selang* (baba)

Pagpapahalaga sa mga Bituin

Mula sa mga natalahad, malinaw ang malalim na pagpapahalaga sa mga bituin ng mga sinauna at kasalukuyang Pilipino. Mamamalas ang ganitong pagpapahalaga sa iba't ibang pamamaraan.

Larawan ng Katutubong Langit at Bituin. May nalikhang sariling larawan ng langit at bituin ang mga sinauna at kasalukuyang Pilipino. Binigyang hugis nila ang talampad ng mga bituin at inilagay nila sa langit hindi lamang ang kanilang mga bayaning pangkultura kundi pati na ang mga gamit, hayop at halamang sangkot sa kanilang pangangaso, panginisdang at pagkakaingin. Itinatak na nila sa langit ang sariling kabihasan. Pag tumingin sila sa langit, ang nakikita nila'y hindi kalat-kalat na bituin kundi isang organisadong at sistematikong bahagi ng kanilang pamumuhay. Naging isang mahigpit na bahagi at naging saligan ng kanilang kakanyahan ang langit.

Bituin at Pamumuhay. May mahataagang bahagi ang mga bituin sa pang-araw-araw na buhay ng mga Pilipino. Mahigpit na kaugnay ang mga bituin sa pangangaso, pagkakaingin at iba pa nilang gawain. Pansining kahit gamit sa pagkakaingin, maraming sangguniang bituin ang ipinangalan sa mga bagay na kaugnay ng pangangaso at panginisdang, mga gawaing mas matanda pa sa pagkakaingin. Anu't anuman, mga gawain ito na para maging matagumpay, kailangang malinang ang mga pananaw, paniniwala, kaalaman, kasanayan, kaugalian at kagamitan sa maagang bahagi ng kasaysayan.

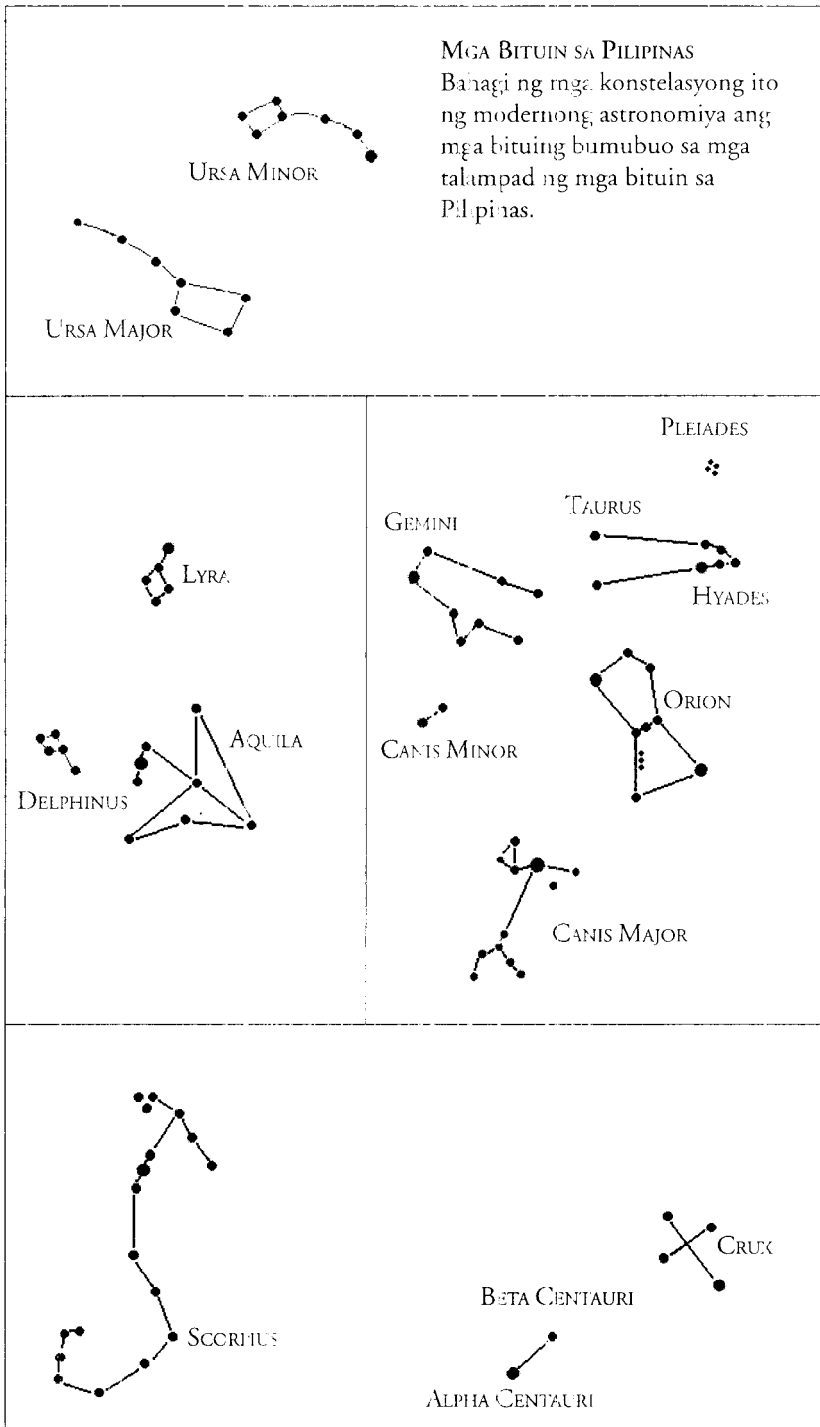
Sangguniang Bituin. May mga piling bituin ang mga Pilipino na gamit bilang sanggunian sa mga gawain. Dahil buong larawan ng langit ang kita sa Pilipinas, minamahalaga ng kabihasnang Pilipino ang mga bituing kita sa hilaga, gitna at timog nito laluna iyong sumisikat sa gabi at madaling araw ng mga buwan ng Oktubre hanggang Hunyo. Sa hilaga, madalas banggitin ang Big Dipper, Polaris, Aquila, Dephinus, at Lyra. Sa timog, tampok ang Southern Cross, Alpha at Beta Centauri, at Scorpius. Sa gitna, minamahalaga sa buong kapuluan ang Orion, Pleiades, Hyades, Gemini, Canis Major at Canis Minor.

Pagbabago. Nanatili ang pagpapahalaga ng mga Pilipino sa mga bituin bagaman may hatid ding pagbabago ang pakikipagtagpo ng kabihasnang Pilipino sa mga paniniwala at kaalamang kanluranin. Ipinakilala ng kabihasnang Espanyol-Kristiyano ang mga talampad nitong gaya ng *Tatlong Maria*. Ngunit katawagan mang Espanyol-Kristiyano, inilapat din ito sa mga bituing rinamahalaga na ng mga Pilipino noon pang panahong prehispaniko. Nag-ibayo pa rin ang pagpapahalaga sa bituin lalo't kinilala ito ng Kristiyanismo bilang isang batis ng kaliwanagan, sagisag ng pagsilang ng Manunubos at giya sa paglalakbay sa katauhan ni Santa Maria. Minsan na ring tinangka ni Hen. Arremio Ricarte na ibigay rito ang pangalan ng mga bayani ng kilusang repormista at rebolusyonaryo upang maging sagisag at halimbawa ng tuntuning dapat sundin ng mga bagong salinlahi (Ambrosio, *Bayani ay Bituin* 165-171). Hindi man nagtagumpay, nanatiling isang mahalagang sagisag ng kilusang rebolusyonaryo ang bituin.

Pagpapatuloy. Kahit halos hindi batid ng mga edukadong Pilipino ang katutubong larawan ng langit, hindi pa nalilimutan ng iba ang mga sinaunang paniniwala at kaalaman ukol sa mga bituin. Habang pinayaman ang kabihasnang Pilipino ng mga bagong paniniwala at kaalamang hatid ng Kristiyanismo at modernong agham, nanatili pa rin ang katutubong larawan ng langit. Patuloy nga itong itinala ng mga mananaliksik laluna noong siglo 20. Isang paliwanag ang pangyayaring hindi pa naman rawawala ang batayan ng pagkabuo at paggamit dito sa pamunuhay ng mga tao, laluna sa pagkakaingin.

Bilang sagisag, nagpapatuloy ang kabuluhan ng mga bituin sa mga Pilipino; tatlo sa mga ito ang nagbibigay ngayon ng liwanag sa pambansang watawat.

Sanggunian

- Ambrosio, Dante L. "Patiyama: Kaalamang Etnoastronomiko sa Tawi-tawi." Manuskrito. Office of the Vice-Chancellor for Research and Development (OVCRD), University of the Philippines, Diliman, Quezon City, 2000.
- . "Ang Bayani ay Bituin sa Langit." *Kasaysayan at Kamalayan: Mga Piling Akda Ukol sa Diskursong Pangkasaysayan*. Mga Patnugot N.M.R. Santillan at M.B.P. Conde. Limbagang Pangkasaysayan, Quezon City 1998. 165-171.
- Blair, Emma H., and James A. Robertson. Mga Patnugot. *The Philippine Islands 1493-1898*. 55 vols. Arthur H. Clark, Cleveland, Ohio, 1903-1909.
- Blust, Robert. "Austronesian Etymologies." *Oceania Linguistics* 19.1-2 (1980): 1-181.
- . "Austronesian Etymologies - II." *Oceania Linguistics* 22-23.1-2 (1983-1984): 29-149.
- . "Austronesian Etymologies - III." *Oceanic Linguistics* 25.1-2 (1986): 1-123.
- . "Austronesian Etymologies - IV." *Oceanic Linguistics* 28.2 (1989): 111-180.
- Casiño, Eric S. "Jama Mapun Ethnoecology: Economic and Symbolic (Of Grains, Winds, and Stars)." *Asian Studies* 5.1 (1967): 1-32.
- Cole, Fay-Cooper. *Wild Tribes of Davao District, Mindanao*. Field Museum of Natural History, Chicago. Publication 17. Anthropological Series 12.2 (1913).
- . *The Bukidnons of Mindanao*. Fieldiana: Anthropology Vol. 6. Natural History Museum, Chicago, 1956.
- de la Cadena, Mariano Velázquez. *A New Pronouncing Dictionary of the Spanish and English Languages*. Wilcox & Follert, Chicago, 1955.
- Dempwolff, Otto. *Comparative Phonology of Austronesian Word Lists*. 3 vols. Friedrich de Gruyter, Berlin, 1937.
- Encarnacion, Juan Felix de. *Diccionario Bisaya-español*. Amigos del Pais, Manila, 1885.
- Fox, Robert B. *Religion and Society Among the Tagbanuwa of Palawan Island, Philippines*. National Museum, Manila, 1982.
- Frake, Charles O. "Social Organization and Shifting Cultivation among the Sindangan Subanon." PhD dissertation, Yale University. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1955.
- Hires, George and Thomas Headland. "A Sketch of Western Bukidnon Manobo Farming Practices, Past and Present." *Philippine Quarterly of Culture and Society* 5 (1977): 65-75.
- Interbyu sa Kanlurang Samar. Personal Interbyu ni Victor Paz. Enero 1993.
- Jocano, F. Landa. "The Sulod: A Mountain People in Central Panay, Philippines." *Philippine Studies* 6.4 (1958):401-436.
- . "Corn and Rice Rituals among the Suloc of Central Panay, Philippines." *Philippine Journal of Science* 87.4 (1958).

- _____. *Sulod Society: A Study of Kinship and Social Organization of a Mountain People of Central Panay*. UP Press, Quezon City, 1963.
- _____. *Philippine Prehistory*. UP System-Philippine Center for Advanced Studies, Quezon City, 1975.
- Jocano, F. Landa, and Carmelita Veloro. *San Antonio: A Case Study of Adaptation and Folklife in a Fishing Community*. UP-NSDB Integration Research Program, Quezon City, 1976.
- Kasberg, Robert H. Jr. "Gubarnon Ethnomedicine: Religion, Illness and Healing among the western Hanunoo." PhD dissertation Yale University. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1994.
- Lacsamana-Ambrosio, Pacita. Personal Interbyu. Lutaao, Pampanga at Malabon, Metro Manila, 8 September 1999.
- Lambrecht, Francis H. *The Mayawyaw Ritual I. Rice Culture and Rice Ritual*. Catholic Anthropological Conference, Washington D.C., 1932.
- _____. "The Mayawyaw Ritual VII. Hurting and Its Ritual." *The University of Manila Journal of East Asiatic Studies*. 6.1 (1957): 1-28.
- Lisboa, Marcos de. *Vocabulario de la lengua bicol*. Colegio de Santo Tomas, Manila, 1865.
- Loarca, Miguel de. "Relation of the Philippine Islands." Arthur H. Clark, Cleveland, Ohio, (1582): 34-187. Volume 5 of *The Philippine Islands*. Mga Patnugot Blair and Robertson. 55 Vols.
- Magos, Alicia P. "Paraynon Maritime World View." *Yakara Studies in Ethnology* 17.5 (1992): 24-88.
- Manuel, E. Arsenio. "A Lexicographic Study of Tayabas Tagalog." *Diliman Review* 19.1-4 (1971): 14-20.
- Maquiso, Elena G. *Ulabangan: An Epic of the Southern Philippines*. Ulahingan Series 2. Negros Chronicle Press, Dumaguete City, 1989.
- Matuan, Moctar. "Kapamitoon: Maranao Astrology and Farming Activities." *Dansalan Quarterly* 5.2 (1984): 92-98.
- Maximino, Armand at Alfredo. Mga Agta ng Palanan/Casiguran, Isabela/Quezon. Interbyu ni Victor Paz. 16 Mayo 1996.
- McKaughan, Howard and Batua Macaraya. *A Maranao Dictionary*. Summer Institute of Linguistics, De La Salle University Press, Manila, 1996.
- Mentrida, Alonso de Mentrida. *Diccionario de la lengua bisaya-hiligueina y haraya de la isla de Panay*. D. Manuel y de D. Feliz Davot, Manila, 1841.
- Moss, C.R. *Nabaloi Law and Ritual*. University of California Press. Berkeley, 1920.
- Noceda, Juan de and Pedro de Sanlucar. *Vocabulario de la lengua tagala*. Ramirez y Giraudier, Manila, 1860.
- Nolasco, Ricardo Ma. "Isang Straktyuralist na Pagsusuri ng mga Panahong Termino sa Khininaang Fontok." Manuskrpto, (n.d.).

- Oracion, Timoteo S. "Ceremonial Customs and Beliefs Connected with Maga'at Kaingin Agriculture." *The Silliman Journal* 2.3 (1955): 222-236.
- Plasencia, Juan de. "Customs of the Tagalogs." Arthur H. Clark, Cleveland, Ohio, (1589): 173-196. Vol 7 of *The Philippine Islands*. Mga Patnugot Blair and Robertson. 55 vols.
- Putal, Hadji Hamad. Interbyu. Tungkallang, Sanga-Sanga, Tawi-tawi. Mayo 1999.
- Raventos, Margaret at David Gold. *Random House Spanish-English English-Spanish Dictionary*. Random House, New York, 1995.
- Reid, Lawrence A. patnugot. *Philippine Minor Languages: Word Lists and Phonologies*. University of Hawaii, Hawaii, 1971.
- Revel, Nicole. *Fleurs de paroles. Histoire nouvelle palawan III. La maîtrise d'un savoir et l'art d'une relation*. Peeters-Selaf, Paris 1990.
- San Antonio, Francisco de. *Vocabulario Taga'lo Taga'log-Spanish Dictionary*. PULONG Sources for Philippines Studies. Ateneo de Manila University, Quezon City, 2000.
- San Buenaventura, Pedro de. *Vocabulario de lengua tagala*. Tomas Pinpir y Domingo Loag, Pila, Laguna, 1613.
- Scheerer, Otto. *The Nabalvi Dialect*. Bureau of Public Printing, Manila, 1905.
- Schlegel, Stuart A. "The Traditional Tiruray Zodiac: The Celestial Calendar of a Philippine Swidden and Foraging People." *Philippine Quarterly of Culture and Society* 15.1-2 (1987):12-26.
- Scott, William Henry. *Barangay: Sixteenth Century Philippine Culture and Society*. Ateneo de Manila University Press, Quezon City, 1994.
- . *Prehispanic Source Materials for the Study of Philippine History*. New Day Publishers, Quezon City, 1984.
- Serrano-Laktaw, Pedro. *Diccionario tagalog-hispano*. Ediciones Cultura Hispanica, Madrid, 1965.
- Sullivan, Robert E. *Maguindanaoan Dictionary*. Notre Dame University, Cotabato, 1986.
- Vanoverbergh, Morice. "Kankanaey Religion" (Northern Luzon, Philippines). *Anthropos* 67 (1972):72-128.
- . *English-Iloko Thesaurus: Rev. Andres Carro: Vocabulario Iloco-Español, translated, augmented, revised*. Catholic School Press, Baguio, 1959.
- Yamada, Yukihiro. "Fishing Economy of the Itbayat Batanes, Philippines with Special Reference to Its Vocabulary." *Asian Studies* 5.1 (1967): 137-219.
- Yap, Fe Aldave. *A Comparative Study of Philippine Lexicons*. National Media Production Center, Manila, 1977.